

Bunnan kórinip tur, yaǵniy keltirilgen usúnislar túrli sport túri menen shuǵillanıwdı baslaw boyınsha maǵlıwmatlarǵa sáykes keledi.

Usıllardan kelip shıqqan jaǵdayda balalardı shınıǵıwǵa 6-7 jasınan qatnastırıwda sport mektebiniń basshıları tómendegilerdi kózde tutıwı kerek:

Birınshiden, sportqa uqıplıǵın aldınnan anıqlaw, maǵlıwmatlardıń isenimli bolıwın kemeytedi.

Ekinshiden, zamanagoy sport túrleri ózgeshelikleri sportshı organizmine sonday joqarı talaplar qoymaqta, bunıń nátiyjesinde sport penen shuǵillanıwdı erte baslaǵan balalar sporttan erte ketip qalmaqta. Haqıyqatında da baqlawlardıń kórsetiwine qaraǵanda, shınıǵıwı 6-8 jastan baslaǵan balalar kóp jaǵdayda sporttan 15-27 jasta yaǵniy joqarı nátiyjelerge jetisiw ushın eń bir aqılıy jasqa jetken waqtında shıǵıp ketpekte [3:144].

Bul sorawlar boyınsha arnawlı tájiriybeler ótkerilmegen, biraq belgili maǵlıwmatlardıń kórsetiwinshe 4-6 jaslı balalar menen sport jumısın shólkemlestiriw nátiyjesiz juwmaqlanbaqta hám hátteki, balalardıń sportta rawajlanıwǵa erisiwge zıyanın tiygizbeke. Ameliyattıń kórsetiwine qaraǵanda, joqarı nátiyjelerge erisiw maqsetinde sportqa balalardı qatnastırıwdı 2-2,5 jıl erte baslaǵannan kóre, belgilengen jas shegaralarında baslaw, hátte keshirek baslaǵan nátiyjeli bolmaqta [2:168].

Balalar hám jas óspirimler sport mektebine qabıl etiw ushın tańlawdıń zárúrlık shárti, balalardı dáslep sporttıń túri haqqındaǵı oylandırıwshı májbúriy shınıǵıwı kesh ótkeriwde. Bunday shınıǵıwlar 30 sabaqtan kem bolıwı maqsetke muwapıq keledi. Bul usıl balalarǵa bir tárepten turmista kerek bolatuǵın kónikpeler berse, basqa tárepten balalardıń keleshegin baqlaw juwmaǵın arttıradı. Galabalıq oqıtıw bolmasa, sport túrleri boyınsha uqıplıqqa iye balalardı tańlaw qıyın boladı, balanı juwırıwǵa yaqı velosiped aydawǵa iqlası ba rma degen sorawǵa juwap tabılmaıdı.

#### Адебиетлар

1. Керимов Ф.А. "Спорт курашы назарияси ва услубияти". –Ташкент: О'ЗДЖТИ 2007. 330-б.
2. Кожухова Н.Н., Рыжкова Л.А., Борисова М.М. "Теория и методика физического воспитания детей дошкольного возраста: Схемы и таблицы". - М.: 2003. –С.192.
3. Глазирова Л.Д. "Физическая культура дошкольникам" программа и программные требования. -М.: 2001. –С.144.
4. Гусков С.И., Дектярева Е.И. "О физическом воспитании дошкольников в зарубежных странах". // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. 1996. №3. -С.43-49.
5. Саломов Р.С. "Спорт машфулотининг назарий асослари". -Т.: 2007. 235-б.

Maqolada sportda yosh, iste'dodli sportchilarni tanlash, kasbga yo'naltirish masalalariga e'tibor qaratiladi. Sportchini tanlash tushunchasi, tanlash bosqichlari va vazifalari ko'rib chiqiladi. Sportda yoshartirish tendensiyasi haqida ma'lumotlar beriladi.

#### РЕЗЮМЕ

Статья посвящена отбору и ориентации юных талантливых спортсменов в спорте. Также обсуждается концепция отбора спортсмена, этапы отбора и задачи. Информация о тенденции омоложения в спорте.

#### РЕЗЮМЕ

#### SUMMARY

The article is devoted to the selection and orientation of young talented athletes in sports. It will be discussed the concept of athlete selection, stages of selection and tasks. Information on the trends towards rejuvenation in sports.

### ФИЗИКА ТАЪЛИМИДА ТИЗИМЛИ ЁНДАШУВ УСУЛИНИ ҚЎЛЛАШ САМАРАДОРЛИГИ

Д.С.Рўзиева - катта ўқитувчи

Бухоро муҳандислик - технология институти

**Таянч сўзлар:** тизимли ёндашув, тизим тамойиллари, касбий компетенция, моделлаштириш, ахборотлаштирилган муҳит.

**Ключевые слова:** системный подход, системные принципы, профессиональная компетентность, моделирование, информационная среда.

**Key words:** system approach, system principles, professional competence, modeling, information environment.

Таълим тизими жараёнлари юқори даражада ривожланган Буюк Британия, Франция, Германия, АКШ, Исроил, Япония, Жанубий Корея, Хитой Халқ Республикаси ва бошқа ривожланган давлатлар таълим тизимида физика таълими ишлаб чиқаришнинг асосий бўғини ҳисобланиб, жаҳон меҳнат бозорига малакали мутахассислар тайёрлашнинг муҳим босқичлари ва ташкил этувчиларидан бири деб қаралади. Ривожланган мамлакатларнинг University of Technology Malaysia (Малайзия), Harvard University (АҚШ) каби етакчи

сонлиқтан, бақлав вақтında-ақ жоқарı nátiyjeler sportta jeńiske erisiwdi támiynleytuǵın sapa hám uqıppa kewil bóliw zárúr, waqtınsha xarakterge iye bolǵan úyretiw waqtında kózge túsiwi múmkin bolǵan belgilerdi tańlaw waqtı sıpatında qollaǵa bolmaydı.

Kópshilik izertlewshilerdiń pikirine qaraǵanda 11-13 jaslı balalardıń 15-20 % fizikalıq rawajlanıwı erte boladı. Olar óz qatarlarınan boyı hám salmaǵı, bulshıq etleri háreketi kórsetkishleri bálentligi, ásirese, sport texnikalarınıń jaqsı ólestiriwinen ústin bolıp keledi. Eger, bul faktler joqarı bolmasa da normal rawajlanıp atırǵan balalarǵa salıstırǵanda 2-4 % rawajlanıwı tómén balalarǵa salıstırǵanda 4-8% biraq trenirovka kólemi hám nátiyjeler sezireli dárejede kórsetkishke iye boladı [2:96].

Sonı tastıyıqlap ótiwimiz kerek, baslangısh tańlawda (jasartıw) tendensiyasına qarap jol tutıw nátiyjesi azlıq etedi. Tiýkarınan, ol turaqlı emes trenirovka nátiyjesine baylanislı hám tańlaw procesinde ekinshi bolıp esaplanadı. Baslangısh tańlawda geyde bilimi jeterli bolmaǵan trenerler maqullaytuǵın sport túrine sáykes bolmaǵan sınavlar ótkeriw ulıwma payda bermeydi hám sportshınıń keleshektegi kriteriyası bola almaydı. Máselen, belgili shanǵıshı G.Kulyakova sport penen shuǵillanıwdı 20 jasta baslaǵan, konkıyde júriw boyınsha olimpiya oyınları chempioni G.Stepanskaya 17 jasında, velosport boyınsha belgili sportshılar N.Gorelev, V Komenskiy, A.Shukanovlar 17-18 jastan baslaǵan [4:43].

Balalardı belgili bir sport túrine qatnastırıw haqqındaǵı qarar bir yaqı eki belgi boyınsha emes, balkim barlıq kriteriyalardıń jıynaǵınıń bahası boyınsha qabıl etiliwi kerek. Kóp jıllıq tayarlıqtıń usı quramında quramlıq jaqınlasıwıń ayırıqsha áhmiyeti sonda, sport nátiyjesi bul jerde jas sportshılardıń bolajaq keleshegi haqqında derlik hesh qanday maǵlıwmat bermeydi.

университетларида таълим олувчиларни замонавий ишлаб чиқариш муҳитига мослаштириш, шу билан бир қаторда, глобаллашув шароитида халқаро таълим интеграцияси имкониятларидан фойдаланиш билан боғлиқ касбий муаммоларни замонавий материалларни мукаммаллаштириш асосида хал қилишга катта аҳамият қаратилмоқда. Бўлажак муҳандисларнинг касбий компетенцияларини шакллантиришда аниқ ва табиий фанлар тизими асос бўлиб хизмат қилиши долзарб ҳисобланади.

2020 йил 29 декабрь Президентимиз Ш.М.Мирзиёев Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисиغا Мурожаатномасида илм-фан, технологияларнинг тараккий этишида физика фанининг салмоқли ўрни ҳақида қуйидагича фикрларни таъкидлади:

“Агар, тарихга назар ташлайдиган бўлсак, дунёдаги деярли барча кашфиёт ва технологияларни яратишда физика фани фундаментал асос бўлганини кў-рамиз. Ҳақиқатан ҳам, физика қонуниятларини чуқур эгалламасдан туриб машинасозлик, электротехника, Ай-Ти, сув ва энергияни тежайдиган технологиялар каби бугун замон талаб қилаётган соҳаларда натижага эришиб бўлмайди”.

Дарҳақиқат, физика таълимини яхши ўзлаштирган битирувчилар ишлаб чиқариш ва таълим соҳасининг барча тармоқларида: хусусий, илмий тадқиқот ва тажриба конструкторлик базаларининг янада ривожланишида юқори қийматли рақобатбардош маҳсулотларни ишлаб чиқарилишида “драйвер” ролини бажаради.

Олий Таълим Муассасалари таълим самарадорлигини ошириш ва рақобатбардош кадрларни тайёрлашнинг энг муҳим омилларидан яна бири – мазкур жараёнга замонавий инновацион технологиялар ва виртуал таълим технологияларини тадқиқ этиш ҳисобланади. Бу жараённинг мазкур технологиялар ва уларнинг талабларига мувофиқ ташкил этилиши физика фани ўқитувчиларининг инновацион технологиялар моҳиятидан қанчалик хабардор эканлиги билан бевосита боғлиқ. Техника олий ўқув юртларида муҳандисларни касбий фаолиятга тайёрлаш жараёнида талабаларнинг ўқув-тадқиқот фаолияти билан боғлиқ касбий йўналтирилганлик масалаларини ечиш, касбий фаолиятда лаборатория ускуналари билан ишлаш малака ва кўникмаларига эга бўлиш, топшириқлар тизимини амалга ошириш методикасига қаратилган тадқиқотлар олиб боришмоқда.

Тизимли ёндашув умумий физикани оптимал якуний натижалар билан ўқитиш, уни ўрганишда талабаларнинг мустақиллигини ривожлантириш, физикавий билимларни касб-ҳунар таълимига етказиш, ўқитиш усуллари, шакллари ва воситаларини дидактик ва психологик жиҳатдан асослашдан иборат. Тизим тушунчаси ҳозирги замон фалсафасида ҳам фан - техника ва амалий фаолиятда ҳам муҳим роль ўйнайди. Тизимли ёндашув билиш жараёнининг универсал воситасидир, ҳар қандай воқеа-ҳодисаларга тизим сифатида қараш мумкин, гарчи илмий таҳлилнинг ҳар қандай объектида бунга зарурат бўлмаса ҳам. Тизимли метод мураккаб динамик бутунликларни билиш ва яратишда тенги йўқ методдир. 1972 йилдаёқ файласуфлар “ўрганилаётган объектларга тизимли – структурали ёндашув ҳозирги вақтда умумилмий таълимий мақомига эга бўлиб бормоқда: барча махсус фанларда уларнинг ривожланганлик даражаси ва ички эҳтиёжларидан келиб чиқиб тизимли ёнда-шувдан фойдаланади. Фан ривожланишининг замонавий босқичида тизимли ёндашувнинг назарий ишланмалари ва ундан метод сифатида фойдаланиш кенг қамровли тушунча.” Система” сўзи юнончада “тузиш” маъносини англатади. Буюмлар аморф қисмларга бўлинмаган нарса бўлиб, яқиндан қаралганда эса бўлакларга бўлиш мумкин бўлган қисмлардан тузилганлигини акс этувчи оддий тажрибадан иборат эканлигини ифодалайди [1:38]. Фанда тизимли ёндашувнинг замонавий ролини аниқлаб беришнинг асосларидан бири маълумот микдорининг жадол ўсиши –информацион портлаш бўлади. Маълумот микдорининг ўсиши ва уни ўзлаштиришдаги имкониятларнинг чегаралан-ганлиги ўртасидаги зиддиятларни енгиб ўтишга билимнинг тизимли қайта ташкил этилиши ёрдамида эришиш

мумкин. Илмий билишда таҳлилий ён-дашув илмий фаолият методи сифатида ҳозирга қадар ўз аҳамиятини йўқотмаган. Бироқ, аналитик материал етарли даражада тўпланган билим соҳаларида уни интеграциялаш ва тизимлаштиришга эҳтиёж туғилади ва бу анализ ва синтезни органик ҳамохангликдаги тизимли ёндашув асосидагина муваффақиятли амалга оширилади. Турли билим соҳалари замонавий олимларнинг тизимли ёндашувга интилишларига унинг бутунлиқни чексиз кўпаювчи қисмларининг механик йиғиндисига олиб келиши эмас, балки унинг бутунлиқларини моделлаштириш қобилиятига эғалиги сабаб бўлади [2:326]. Шу тарзда тизимли ёндашувни фан ривожланишининг замонавий босқичида билишда интегрatív тенденцияларнинг кучайиши натижаси деб ҳисоблаш мумкин. Тизимли ёндашувнинг моҳияти нимада ва бу методнинг самаралилиги нима билан шаклланади. Рус файласуфи ва системологи В.Н.Сагатовский шундай ёзади: “Объектнинг ҳаммасидан кўра сиғимли ва тежамли таърифи уни тизим сифатида фарз қилгандагина амалга ошади”.

Тизимли билимлар–объектни бутун ҳолатда эмас, балки унинг аниқ объектнинг тизимли тавсифларига мос равишдаги “қесимини билиш натижаси” бўлиб ҳисобланади. Тизим-объект, мақсадга эришиш учун зарур ва етарли бўл-ган вазифаларни амалга ошириш, уни бир-бири билан мақсадга мувофиқ тарзда жойлашган элементлар мажмуаси билан таъминланади. Элементички тизимнинг дастлабки бирлиги, функционал қисми бўлиб, тизимни қуриш ва вазифаларини бажариш учун зарур бўлган хусусияти инобатга олинади. Тизимли ёндашув 2 жиҳатга эга: билишга йўналтирилган (тавсифий ) ва конструктив (тизимларни) яратишда фойдаланадиган. Тавсифий ёндашувда тизимнинг ташқи хусусиятлари унинг мақсадга мувофиқ хусусиятлари шунингдек вазифалар мақсадга эришиш усули сифатида унинг ички тузилиши таркиби ва структураси орқали тушунтирилади. Интеграция–бу ривожланиш жараёндир, унинг натижасида элементларнинг бир-бирига ўзаро боғлиқлиги асосида тизим ичида бир бутунликка ва яхлитликка эришилади. Тизимли ёндашув– бу фанда мураккаб ташкиллашган объектларни шакллантириш услубларини ишлаб чиқариш вазифасини бажарувчи назарий-методологик йўналишдир. Тизимлилик таъйини шуни англатадики, тизим ва уни ташкил этувчи қисмларнинг ўзаро ҳатти-ҳаракатлари қонуниятлари асосида ўрганилган объектив воқелик, жараёнлари интеграл хусусиятлари ва қонуниятларга эга бўлган мустақам бирлик ва бутунлиқни пайдо қилади. Тизимли таҳлил босқичлари : объектни уни ташкил этувчи элементларга ажратиш, боғлиқлик иерархиясини аниқлаш, асосий омилларни (сабаб, функция-меъёр) ажратиш, объектни моделлаштириш. Тизимли ёндашувда: 1. Концепция шакллантирилади, асосий тушунчалар ажратиб олинади, улар асосида сабабийлик, функционал , структуравий бошқа боғлиқликларга шартлаб берувчи омиллар аниқланади. 2. Тадқиқ этилаётган объектнинг структуравий компонентлари ажратиб олинади. 3. Ресурсларнинг мавжудлиги, ички алоқадорлик аниқланади.

Умумий физикани ўқитишда асосий нарса билимларни ёдлаш эмас, балки уларни чуқур ўзлаштиришдир. Талабалар нафақат физик назарияни билиш-лари, балки фикрлашлари, излашлари ва ушбу билимларнинг қўлланили-шини топишлари керак. Замонавий техника ва технологияларнинг ривож-ланиш даражаси физика курсларида ўрганилаётган турли хил ҳодисалар ва жараёнларга нисбатан тобора жиддий талабларни қўймоқда [3:62]. Физика - бу экспериментал фан, ҳал қилувчи физик экспериментлар умумий

физика бўйича кўплаб бўлимларнинг тақдироти асосида ётади. Техник воситалар ўқувчиларнинг ўқув материалига нисбатан маълум бир ҳиссий муносабатини яратади, ўрганилаётган мавзуга қизиқишни уйғотади. Компьютердан фойдаланган ҳолда, ўқитиш тизими таълим жараёнини ҳар-хил, кўп ўзгарувчан ахборот таъминоти билан ажралиб туради. Талабалар физик тизимни тавсифловчи параметрларнинг исталган қийматларини қиритиш имкониятини қўлга киритадилар, шу билан физик экспериментларни ўтказадилар, уларни ўқув жараёнида амалга ошириш қийин. Жараён ижодий хусусиятга эга бўлиб, физикани ўрганишдан махсус фанларга осон ўтишни таъминлайди. Бунинг учун, ўқитувчилар томонидан ишлаб чиқилган ва назарий курснинг энг муҳим мавзулари ҳамда амалий ва лаборатория машғулоти материاللари ўрганишда синондан ўтган дастурлардан фойдаланилади. Физикадаги янги кашфиётлар ва ғоялар инновацион технологияларнинг асосига айланди ва улар техниканинг турли соҳаларида кенг қўлланилмоқда. Бугунги кунда тизимли ёндашув масаласини ҳал этиш муҳим назарий аҳамиятга эга бўлиши билан бир қаторда уни амалиётга қўллашга бўлган эҳтиёж тобора ортиб бормоқда. Таълим самарадорлигини ошириш мақсадида тизимли ёндашув усулидан фойдаланиш тажрибалари шуни кўрсатмоқдаки, у нафақат таълим-тарбия жараёнини тадқиқот қилиш усули, айти вақтда, уни такомиллаштириш усули сифатида ҳам қўлланилмоқда. Лекин, ҳозирги вақтда тизимли ёндашув усули, юқорида таҳлил қилинган даражада бизнинг педагогларимиз фаолиятида таълим-тарбия жараёнини модернизациялашда фаол қўлланиладиган турли шаклдаги методлар сифатида аниқлаштирилгани йўқ. Бир қатор тараққий этган мамлакатларнинг педагогик тадқиқотларида тизимли ёндашув соҳасидаги илмий изланишлар асосан таълим муассасалари ва педагог ходимлар фаолиятини намоён бўлишини асословчи ўзига хос шарт-шароитларнинг меъёрий кўрсаткичлари билан якунига етказилган. Аниқлаштирилган тизимли ёндашув усули, педагоглар учун таълим муассасаларини такомиллаштиришнинг муҳим воситаси бўлиб хизмат қилади. Шундай қилиб, моделлаштириш жараён сифатида таълим назариясида ва амалиётда тизимли ёндашувни жорий қилишнинг муҳим таркибий қисми бўлиб ҳисобланади. Бугунги кунда тизимли ёндашув масаласини ҳал этиш муҳим назарий аҳамиятга эга бўлиши билан бир қаторда уни амалиётга қўллашга бўлган эҳтиёж тобора ортиб бормоқда. Таълим самарадорлигини ошириш мақсадида тизимли ёндашув усулидан фойдаланиш тажрибалари шуни кўрсатмоқдаки, у нафақат таълим-тарбия жараёнини тадқиқот қилиш усули, айти вақтда, уни такомиллаштириш усули сифатида ҳам қўлланилмоқда. Лекин, ҳозирги вақтда тизимли ёндашув усули, юқорида таҳлил қилинган даражада бизнинг педагогларимиз фаолиятида таълим-тарбия жараёнини модернизациялашда фаол қўлланиладиган турли шаклдаги методлар сифатида аниқлаштирилгани йўқ. Бир қатор тараққий этган мамлакатларнинг педагогик тадқиқотларида тизимли ёндашув соҳасидаги илмий изланишлар асосан таълим муассасалари ва педагог ходимлар фаолиятини намоён бўлишини

асословчи ўзига хос шарт-шароитларнинг меъёрий кўрсаткичлари билан якунига етказилган. Аниқлаштирилган тизимли ёндашув усули, таълим тизими ходимлари учун таълим муассасаларини такомиллаштиришнинг муҳим воситаси бўлиб хизмат қилади. Шундай қилиб, моделлаштириш жараён сифатида таълим назариясида ва амалиётда тизимли ёндашувни жорий қилишнинг муҳим таркибий қисми бўлиб ҳисобланади. Тизимли ёндашув асосида моделлар тузиш тамойиллари хилма-хил бўлиб, улар орасида тизимли ёндашувни амалга оширишни ифода этувчи қуйидаги уч хилини кўрсатиш мумкин:

1. Ижтимоий-педагогик даражада кенг қўлланилиши мумкин бўлган кўп омилли модел бўлиб, у таълим муассасаларини ислоҳ қилишда инобатга олиниши зарур бўлган турли даражадаги таркибий қисмлардан иборат;

2. Кибернетик модель қуйидаги таркибий қисмлардан иборат: қиритиш, чиқариш, жараён, тесқари алоқа, муҳит ва бошқалар.

3. Босқичли модель. Бу турдаги моделларда бир нечта босқич мужассамлаш-ган бўлиб, керакли бўлган натижани олиш учун изчил равишда барча босқичларни босиб ўтиш шартдир.

Кибернетик модель асосида техника йўналишидаги олий таълим муассасаларида физика фанини ўқитиш жараёнига тизимли ёндашув усулини қўллаш технологияси ишлаб чиқилди. Бу ишлаб чиқилган технология қуйидагиларни амалга ошириш имконини беради:

-мавжуд бўлган ўқув-услугий ишланмалар орасида техника йўналишидаги олий таълим муассасаларида физика фанини ўқитишда такомиллаштирилган ишларни таҳлил қилиш ва уларнинг ютуқларидан тизимли ёндашув усулида фойдаланиш;

-техник соҳа йўналишлари ўқув режасидаги физика фани бўйича билимлар ва маълумотлар омборини тузиш ва улардан физика фанини ўқитишда фойдаланиш технологиясини ишлаб чиқиш;

-физика фанларини ўқитишнинг ахборотлаштирилган ўқув муҳитини яра-тиш;

-физика фанини ўқитишда ахборотлаштирилган таълим муҳитининг талабаларда шаклландирган мутахассислик бўйича касбий ҳислатларга таъсирини аниқлаш ва башорат қилиш;

-ишлаб чиқилган тизимий ёндашув усулидан физиканинг ёруғлик ҳоди-саларига доир мавзуларини ўқитишда фойдаланишга услубий тавсиялар бериш.

Техника йўналишидаги олий таълимда физика ва мутахассислик фанларнинг ўзаро алоқадорлигини таъминлаш орқали талабаларнинг фанларни самарали ўзлаштиришига эришиш мумкин. Шунингдек, ахборот технологияларни таълим жараёнига жорий қилиш билан бирга, тизимли ёндашув асосида ўқитиш - ўқув мақсадларига кафолатли эришишни таъминлайди. Биз томондан ўтказилган дастлабки изланишлар шуни кўрсатдики, ахборот технологияларидан фойдаланиб, физикани тизимли ёндашув асосида ўқитиш, талабаларнинг билим олиш имкониятларини ошириш, уларнинг мустақил ишлаш қобилиятларини ва амалий қўникмаларини ўрганиш даражаларини ривожлантиришда ижобий самара беради.

#### Адабиётлар

1. Леске М., Редлов Г., Штилер Г. Почему имеет смысл спорить о поняти-ях: Пер.с нем. –М.: 1987.
2. Клековкин Г.А. Преемственность в обучении. в поисках теоретических оснований. – Самара: 2000. –С.328.
3. Каталог программных средств учебного назначения. Фонд алгоритмов и программ НИИВО. вып. -М.: 2015.

#### РЕЗЮМЕ

Мақолада техника йўналишидаги олий таълим муассасаларида физикани ўқитишда тизимли ёндашув усулини ташкил қилиш имкониятлари ва самарадорлиги ҳақида фикр юритилади.

В статье даётся представление о возможностях и эффективности организации системного метода подхода к преподаванию физики в высших учебных заведениях технической направленности.

The article gives an idea of the possibilities and effectiveness of the organization of a systematic method of teaching physics in Higher Educational Institutions of technical orientation.

## УМУМТАЪЛИМ МАКТАБЛАРИ РАХБАРЛАРИНИНГ ПЕДАГОГИК ЖАМОАДАГИ ЗИДДИЯТЛАРНИ БАРТАРАФ ЭТИШ СТРАТЕГИЯЛАРИ

А.Н.Саидов – бош мутахассис

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги

Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси

**Таянч сўзлар:** педагогик жамоа, раҳбар, умумтаълим мактаби, рақобат, стратегия, самарали бошқарув, компетентлик, ҳамкорлик стратегияси, қўллаб-қувватлаш стратегияси, авторитаризм.

**Ключевые слова:** педагогический коллектив, лидер, средняя школа, конкуренция, стратегия, эффективное управление, компетентность, стратегия сотрудничества, стратегия поддержки, авторитаризм.

**Key words:** teaching staff, leader, secondary school, competition, strategy, effective management, competence, cooperation strategy, support strategy, authoritarianism.

Умумтаълим мактабларидаги педагогик жамоа ўртасидаги зиддиятлар таълим сифатига салбий таъсир кўрсатадиган омиллардан ҳисобланади. Умумтаълим мактаблари раҳбарларининг мазкур низоли ҳолатларга тайёргарлиги, низоларни амалда бошқариши, уларни тахмин қилиши ва енгиб ўтиши, энг яхши усулларини топа олиши муҳим.

Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш Концепциясида [1] “халқ таълимини бошқаришда стратегик режалаштиришнинг замонавий шакллари яратиш, инновацион ғоялар, ишланмалар ва технологиялар, соҳада халқаро тажрибадан келиб чиқиб илғор ютуқлардан фойдаланиш амалиётини кенгайтириш” каби йўналишлар белгиланган.

Кузатишларимиз натижасида таълим қонунчилигида қабул қилинган қонун ва меъёрий ҳужжатлар муайян муаммоларни ҳал қилсада, зиддиятли вазиятларда кўпинча самарасиз бўлиб, ҳар хил қарама-қаршиликларни ўз ичига олишга қодир эмас, деган ҳулосага келдик.

*Педагогик низолар бўйича мутахассис И.А.Курочкина*[2]нинг фикрича, педагогик зиддият – пайдо бўладиган ва бошқариладиган ҳодиса ҳисобланади. Психологик нуқтаи назардан қарама-қаршиликнинг ривожланиши ва ҳал этилиши шахсиятни ривожлантиришнинг ўзига хос шакли, чунки унда эскилари ўзгариб, янги шахсий муносабатлар шаклланади [2:37].

А.А.Бизяева[3]нинг фикрича эса, раҳбар жамоадаги зиддиятлар вазиятда ҳолатни ўрганади, таҳлил қилади, тажриба ва маҳоратига таянган ҳолда иш кўради. У зиддиятни ҳал қилиш усулини танлаши, вазиятни ҳолисона баҳолаши энг муҳими низоларни авж олдиришга эмас, балки уни мос стратегиялар ёрдамида ҳал қилиши зарур.

Ҳар қандай педагогик жамоадаги зиддиятларни бартараф этиш учун раҳбар олдида “рақобат”, “имтиёз”, “чекиниш”, “муросага келиш”, “ҳамкорлик” каби стратегиялар мавжуд. Мазкур стратегияларни педагогик амалиётда қўлланилиши нуқтаи назардан кўриб чиқамиз.

1. Рақобат – педагогик нуқтаи назардан низоли вазиятдан чиқишнинг энг кам танланган шакли. Қоида тариқасида, бу рақибларни шахсий манфаатларга йўналтиришни ўз ичига олади. Бундай вазиятда зиддиятли томонлар муҳим манбаларга эга бўлади. Куч, қонун қучи, алоқалар, жамоадаги ваколат ва бошқалар шулар сирасига қиради. Ташқи салбийлик билан ушбу стратегияни, масалан, умумий сабабни қарама-қарши шахснинг тажовузларидан ҳимоя қилиш зарур бўлганда, масалан, мактаб жамоасининг кўплаб аъзолари азият чекадиган бўлса, педагогик жиҳатдан оқланиши мумкин. Кўриб чиқилаётган стратегия, агар ўқувчилардан бири ўзини бошқаларга қарши қўйиши ва

кийин топшириқларни бажаришдан бош тортиши, ўз ишини бошқаларга юклашга интилиши каби ҳолатларда ҳам самарали бўлиши мумкин. Зиддиятдаги рақобат стратегияси савол беришни ўз ичига олади “Ким ғалаба қозонади?”, унинг ортида куч, авторитаризм ва рақиблардан бирининг муқаррар психологик жароҳати, эҳтимол мағлубият турибди.

2. Педагогик зиддиятни ҳал қилишнинг навбатдаги стратегик ёндашуви – чекиниш (қочиш) – биз аллақачон кўриб чиққан рақобат стратегиясининг ўзига хос “алтер-эго”си сифатида тақдим этилиши мумкин. Бу можароларнинг ўзаро таъсиридан қочиш истаги билан ажралиб туради. Чекиниш стратегиясида на ўзининг ва на рақибнинг манфаатларига эътибор берилмайди. Бу психологик вақт бомбасининг бир тури, чунки бундай стратегия билан қоида тариқасида, можаронинг аҳамиятини субъектив баҳолаш ҳақиқий зиддиятга мос келмайди. Бу эса можаронинг такрорланишига олиб келиши мумкин. Агар муаммо ҳақиқатан ҳам аҳамиятсиз бўлса ёки низо мавзуси унинг нотўғри эканлигини тушунса (масалан, интизомли ва масъулиятли талаба дарсга кечикса ва ўқитувчи бу алоҳида ҳолат эканлигига амин бўлса) ушбу стратегиядан фойдаланиши мантиқан тўғри келади).

3. Имтиёз – унинг остида, рақиблардан бири бошқасининг шахсий манфаатларига кам эътибор бериш билан ажралиб турадиган шахсий хусусиятларидан фойдаланиб, ўз мақсадига эришади. Бошқача қилиб айтганда, киши рақибнинг манфаати учун шахсий манфаатларини қурбон қилади. Ушбу стратегиядан фойдаланиш можарони ҳал қилиш учун шарт-шароитлар етилмаган ҳолларда оқланади. Бундай ҳолда, бу вақтинчалик “сулҳ”га олиб келади ва зиддиятли вазиятни конструктив ҳал этиш йўлидаги муҳим босқич ҳисобланади. Юқорида айтиб ўтилган “рақобат”, “қочиш” ва “имтиёзлар” жуда машҳур ижтимоий-психологик стратегиялар бўлиб, кўпинча ўқитиш амалиётида учрайди. Бироқ, ўрнатилган гуманистик парадигма шароитида можароларни ҳал қилишда энг самарали ва ресурсли стратегик ёндашувлар раҳбар учун “муроса” ва “ҳамкорлик” бўлиши зарур.

4. Албатта, муросага келиш – бу можароларни ҳал қилишнинг ижобий педагогик қўллаб-қувватладиган стратегиясидир. Бироқ, бу келишмовчилик билан зиддиятли томонларнинг манфаатлари мувозанати билан тавсифланганига қарамай, ҳар иккала томоннинг эҳтиёжлари тўлиқ қондирилмайди, бу эса янги кескинликни ривожланишига асос бўлиб хизмат қилиши мумкин.

5. Шу нуқтаи назардан, зиддиятли вазиятда шерикликка асосланган ҳамкорлик стратегияси ҳозирги кунда энг маданий, шу жумладан таълим муҳитида изчил ҳисобланади. Унинг самарадорлиги қафолати